

‘Levensgenot en dolce far niënte in onze eeuw van haast en agitatie’

De ervaring van binnenlandse plezierreisjes door de Amsterdamse elite (casus Jan Boissevain, 1865)

MICKEY HOYLE

Escaping the city. Domestic pleasuretrips by the Amsterdam elite (the case of Jan Boissevain 1865)

Most studies of nineteenth-century Dutch travel practices focus on the last remnants of the Grand Tour or on trips to spas or cultural capitals. The short domestic jaunts that Dutch urban elites made in this period have never been researched. The journey that Jan Boissevain made to Gelderland in 1865 is a telling case study that illustrates the unique category that these journeys formed in the broader spectrum of nineteenth-century tourism. In this article I will show how they differed not only from Dutch trips to other countries but also from trips made by foreign travellers.

Ik weet voorts dat Oosterbeek allebekoorlijkst in de avondschemering voor ons verscheen, toen wij huiswaarts keerden, en dat wij eerst laat naar binnen gingen, om zo lang mogelijk te genieten van de zuivere Geldersche lucht en den onbeschrijflijken vrede van dit plekje.¹

In juni 1865 maakte Jan Boissevain (1836-1904) samen met zijn vrouw Petronella Boissevain Brugmans, zijn neef Gideon Boissevain en diens vrouw Louise Boissevain Toe Laer op 29-jarige leeftijd een reisje door Gelderland. Tijdens deze reis wandelden zij veel, genoten ze van de natuur, keken ze geamuseerd naar de mensen om zich heen, en verbaasden zich vooral dat het leven buiten de stad zo anders was. Het reizen en het maken van uitstapjes door de elite, waartoe de Amsterdamse Boissevains behoorden, staat in een lange traditie die terugvoert op de oudheid, maar haar bekendheid kreeg met de Grand Tours van de late zestiende, zeventiende en achttiende eeuw. Historici hebben er op gewezen dat aan het eind van de achttiende eeuw en het begin van de negentiende eeuw deze lange vormende reizen door Europa (met name naar Italië) plaats maakten voor kleinere reisjes in eigen land, naar nabijgelegen buurlanden, kuuroorden en de kust.²

1 Stadsarchief Amsterdam (SAA), Archief Familie Boissevain en aanverwante families (Boissevain), inv.nr. 276, Verslag van een reis naar Gelderland door Jan en Nella Boissevain (1865), 18.

2 Gerrit Verhoeven, ‘Vaut le voyage!? Nieuwe tendensen in het historisch onderzoek naar toerisme (1750-1950)’, *Stadsgeschiedenis* 4 (2009) 60-73.

De binnenlandse reisjes vormen binnen het corpus aan reisverslagen een aparte categorie. Waar bij de Grand Tours en de latere toeristische buitenlandse reis nog een grote nadruk lag op cultuur en vorming, en bij de reisjes naar kuuroorden vooral fysieke gezondheid van belang was, lijken cultuur en gezondheid van ondergeschikte waarde te zijn tijdens de binnenlandse reisjes. De vraag rijst dan ook welke betekenis de reizigers aan deze korte uitstapjes toekenden en welke rol ze innamen binnen de negentiende-eeuwse praktijk van toerisme en reizen.

In het – over het algemeen nog schaarse – wetenschappelijke onderzoek naar negentiende-eeuwse Nederlandse reiscultuur zijn de korte binnenlandse pleziertochtjes wel af en toe de revue gepasseerd, maar nooit als zodanig onderzocht.³ De overgeleverde verslagen verschaffen ons echter niet alleen meer duidelijkheid over het programma van dergelijke reisjes, en het belang van dergelijke reisjes voor de stedelijke elite, maar ook over de positie binnen het corpus aan reisverslagen. Het verslag van Jan Boissevain is dus een prachtige bron om deze kwesties te onderzoeken. Wat dit verslag extra speciaal maakt, is dat het een manuscript is. Deze ongepubliceerde, meer persoonlijke verslagen, die voornamelijk in familiearchieven bewaard liggen, zijn in het onderzoek naar de negentiende-eeuwse reiscultuur minder vaak gebruikt, terwijl ze toch een schat aan informatie bieden. Bovendien verschillen ze van gepubliceerde verslagen in dat ze minder duidelijk een publiek voor ogen hadden en dus mogelijk introverter en meer onbezonnen van aard waren. Vooralsnog bestaat er geen onderzoek naar de verschillen en overeenkomsten tussen manuscripten en gepubliceerde reisverslagen, wat het moeilijk maakt om directe vergelijkingen te trekken met een deel van de (internationale) literatuur die vaak gebaseerd is op gepubliceerde werken van bekende personen zoals schrijvers en ontdekkingsreizigers (in Nederland is de voettocht van Jacob van Lennep hier een bekend voorbeeld van).

3 In een aantal publicaties uit de afgelopen jaren wordt aandacht besteed aan reiscultuur in de negentiende eeuw in Nederland of door Nederlanders: Hubert Vreeken, 'Prachtige vergezichten, elegante equipages en heerlijke tuinbonen. De reisaantekeningen van de Amsterdamse koopman Pieter Gerard Holthuysen, 1833-1856', *De Negentiende Eeuw* 31 (2007) 82-97; C. Boschma, *Reizen in Napoleons tijd. Een avontuurlijke en soms hachelijke onderneming* (Abcoude 1992); Willemijn Koning, 'Wij gingen op reis!' *Reismotivatatie en reisbeleving van de jonge Amsterdamse en Utrechtse elite in West-Europese steden, 1824-1863* (Masterscriptie Sociale Geschiedenis, Universiteit van Amsterdam 2011); Pien Steringa, *Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860. Reisverhalen als bron voor negentiende-eeuwse mentaliteit*, Utrechtse historische cahiers (Utrecht 1999); Geert Mak en Marita Mathijssen, *Lopen met Van Lennep. De zomer van 1823. Dagboek van zijn voetreis door Nederland* (Zwolle 2000). Daarnaast hebben Rudolf Dekker en Arianne Baggerman op <http://www.egodocument.net/> een zeer uitvoerig, nagenoeg compleet repertoire opgesteld van Nederlandse reisverslagen en egodocumenten van de zestiende tot en met de negentiende eeuw. Dekker heeft tevens in 1994 een verkennend artikel geschreven over het gebruik van reisverslagen in het historisch onderzoek waarin hij een aantal punten noemt die heden ten dage nog steeds om nadere bestudering vragen zoals de sociale samenstelling van reizigers in de negentiende eeuw: Rudolf Dekker, 'Van "grand tour" tot treur- en sukkelreis. Nederlandse reisverslagen van de 16e tot begin 19e eeuw', *Opossum. Tijdschrift voor Historische en Kunstwetenschappen* 4 (1994) 8-25. Gerrit Verhoeven heeft als eerste binnenlandse reizen van de Nederlandse elite voor vroegmoderne tijd grondig onderzocht: Gerrit Verhoeven, *Anders reizen? Evoluties in vroegmoderne reiservaringen van Hollandse en brabantse elites (1600-1750)* (Hilversum 2009).

Hoewel het reisverslag van Jan Boissevain niet is voltooid – slechts vijf dagen staan beschreven – is het zo uitgebreid en omvangrijk dat het een prachtig beeld schetst van een negentiende-eeuws reisje door Gelderland en van de betekenissen die aan dergelijke reises werden toegekend. Op deze manier krijgt de stedelijke elite, die sinds de jaren negentig steeds meer onderzocht wordt in het kader van cultuur en manier van leven, een nieuwe dimensie waarin het stedelijke, met haar sociëteiten, bals en conventies niet meer centraal staat.⁴ Tevens is het binnen de reisgeschiedenis steeds meer de tendens om niet langer de reis als object of de ontwikkeling van toeristische oorden te beschrijven, maar te kijken naar de ervaringen van de reiziger zelf.

Boissevain was niet de enige Amsterdammer die in de negentiende eeuw af en toe het eigen land verkoos boven het Schwarzwald of de culturele hoofdsteden. Dit roept vragen op over de representativiteit van zijn verslag als casestudy naar negentiende-eeuws binnenlands toerisme. In het stadsarchief van Amsterdam zijn naast het verslag van Boissevain nog negen andere ongepubliceerde reisverslagen te vinden van binnenlandse reises, die op twee uitzonderingen na allemaal Gelderland als bestemming hadden. De duur van de meeste reises lag tussen een paar dagen en twee weken. Deze groep reizigers is weinig heterogeen: ze behoorden, net als Jan Boissevain, allen tot de bestuurlijke en financiële elite en hadden beroepen als bankier of handelaar. Twee van de elf auteurs waren vrouw en de meeste reizigers waren in de twintig of dertig. Met een uitschieter naar beneden van 14 jaar en een naar boven van 54 jaar. Ondanks dat is er in de inhoud van de reisverslagen weinig discrepantie te ontdekken tussen de verschillende leeftijden. De vrouwelijke auteurs toonden zich soms iets emotioneler dan de mannelijke, maar hanteerden over het algemeen dezelfde stijlmiddelen en beschreven vrijwel hetzelfde als de mannen. De keuze voor het verslag van Jan Boissevain is voornamelijk gebaseerd op het feit dat hij van alle reizigers nagenoeg het meest eloquent was, wat zijn reisverslag het prettigst maakt om te lezen. Dat wil niet zeggen dat de andere verslagen gortdroge opsommingen waren; ik zal af en toe dan ook citeren uit een paar van deze andere reisverslagen. In het reisverslag van Boissevain, en vrijwel alle andere reizigers, zijn vier onderwerpen te onderscheiden die het duidelijkst het effect en de beleving van het reisje illustreren: de natuur, het eten, het – vaak kinderlijke – plezier met de medereizigers en de rol van ‘de ander’. Uit deze onderwerpen bleek meer dan uit andere zaken wat voor de Boissevains de waarde van een korte vakantie was.

Het spreekt voor zich dat dit ene verslag niet kan spreken voor een hele eeuw aan reiscultuur, maar toch brengt deze casestudy ons dichterbij de reiservaringen van de negentiende-eeuwse elite, als eerste aanzet tot groter onderzoek.

⁴ Zie voor onderzoek naar de levensstijl van de elite onder andere Thimo de Nijs, *In veilige haven, Het familieleven van de Rotterdamse gegoede burgerij 1815-1890* (Nijmegen 2001); Pieter Stokvis, *Het intieme burgerleven* (Amsterdam 2005); Jan Hein Furnée, *Plaatsen van beschaafd vertier. Standsbesef en stedelijke cultuur in Den Haag 1850-1890* (Amsterdam 2012).

Het draagt daarnaast bij aan de geschiedschrijving van de vrijetijdsbesteding van de elite, maar onderzoekt bovenal of de reizigers de vakantiebelevissen contrasteerden met het dagelijkse, stedelijke leven waar ze aan gewend waren, waarin conventies en sociabiliteit het gedrag voorschreven. Bovendien dient het als vergelijkingsmateriaal met buitenlands onderzoek, waarin binnenlands reisgedrag wel al uitgebreider is onderzocht.⁵

De Boissevains en hun reisverslag

Jan Boissevain was een druk bezet man.⁶ Hij was reeds vanaf zijn dertiende werkzaam in het handelsbedrijf dat zijn grootvader, Daniël Boissevain (1772-1834), van diens schoonvader had overgenomen, de firma Boissevain & Co, die aanvankelijk handelde in koloniale waar en zich onder Gideon en zijn zoon Jan meer zou toelagen op handelsvaart en de assurantie.⁷ Jan nam een zeer belangrijke plaats in het familiebedrijf in en hield zich in 1836, op twintigjarige leeftijd, bezig met plannen van de vaart naar Indië door het nog aan te leggen Suezkanaal.⁸ In haar artikel over de brieven van de Boissevains citeert Willemijn Koning Charles Boissevain over het harde werken van zijn broer Jan: 'Dat is krachtwekkend, zeker. Maar in de eerste plaats krachteischend!'⁹ Wij treffen Jan dus op reis in een periode dat hij een hardwerkend zakenman was, ongetwijfeld met genoeg sores aan zijn hoofd. Hier is geen sprake van een overbodig tochtje van de elite die in het Amsterdamse ook de gehele dag thee dronk, het lijkt eerder vergelijkbaar met wat heden ten dage nog als plezierige, doch noodzakelijke, ontsnapping aan het drukke leven kan worden gezien, kortom: een welverdiende vakantie. Overigens maakte Jan wel vaker reises, onder andere naar Duitsland, Italië, Engeland en zelfs naar Canada, waarbij naast plezier en cultuur ook zaken centraal stonden; het binnenlandse reise naar Gelderland was echter enig in zijn soort.

Het reisverslag behandelt vijf dagen en beslaat vierendertig pagina's. Woensdag 21 juni 1865 vertrok het viertal en op zondag 25 juni houdt het verslag plots op. Op dat moment is de reis nog in volle gang. Waarom het ophoudt is niet bekend maar wellicht achtte Jan het niet belangrijk genoeg om af te ronden, of had hij er de tijd niet voor. Helaas is ook het kladboekje waar Jan zijn

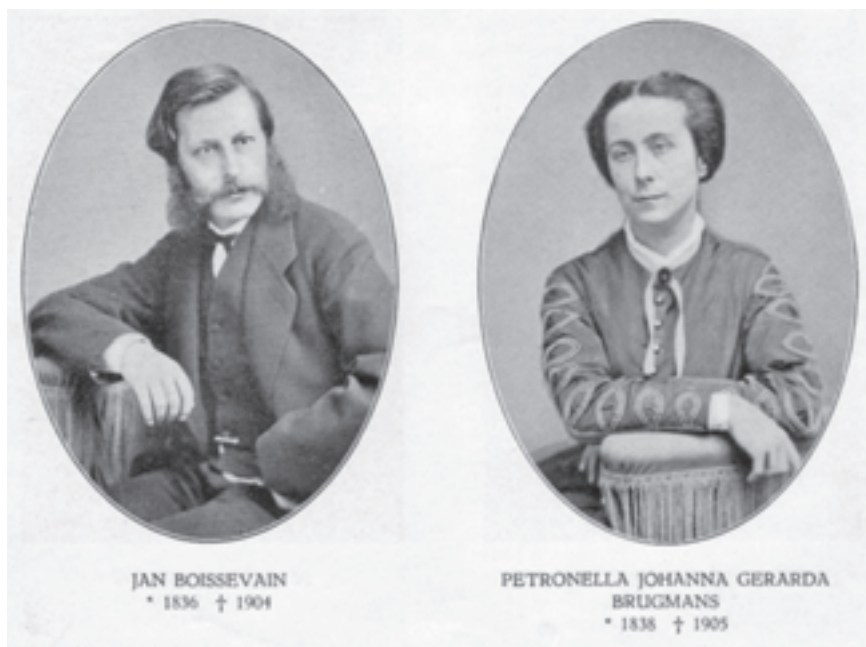
5 Onder andere: Philipp Prein, *Bürgerliches Reisen im 19. Jahrhundert. Freizeit, Kommunikation und soziale Grenzen* (Münster 2005); Katherine Grenier, *Tourism and identity in Scotland, 1770-1914. Creating Caledonia* (Aldershot 2005); Ian Ousby, *The Englishman's England. Taste, travel and the rise of tourism* (Cambridge 1990).

6 Over de familie Boissevain is, ondanks het prachtige familiearchief, nog niet veel verschenen. Zie o.a. Charles Boissevain, *Onze voortrekkers. De geschiedenis van eenige leden der familie Boissevain* (Amsterdam 1906) en Willemijn Koning, 'De Boissevains en hun brieven', *Skript Historisch Tijdschrift* 32 (2010) afl. 3, 144-156.

7 Koning, 'De Boissevains en hun brieven', 145.

8 Jan den Tex, 'Boissevain, Jan (1836-1904)', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, te raadplegen op <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BWN>.

9 Koning, 'De Boissevains en hun brieven', 147.

Afb. 1. Jan Boissevain (1836-1904) en zijn echtgenote Petronella Brugmans (1838-1905). Bron: Stadsarchief Amsterdam, Archief Familie Boissevain en aanverwante families, inv.nr. 452.

aantekeningen tijdens de reis in moet hebben gemaakt niet bewaard gebleven.

Op een van de eerste pagina's wordt duidelijk dat het gezelschap na de reis, weer in Amsterdam, gezamenlijk rond de tafel zat en besprak wat er opgeschreven moest worden. Twee pagina's later schrijft Jan dat het reisjournaal nu niet meer in gezelschap zal worden geschreven 'want als het viertal bijeen is, heeft het veel te praten en wil het geen redactie werk doen'. Vanaf dat moment neemt Jan de taak op zich om het verslag alleen verder te schrijven met 'eenen breede marge', zodat zijn reisgenoten, mochten ze dat willen, aantekeningen konden maken.¹⁰ Hierdoor biedt dit verslag ook inzicht in de conventies rond het schrijven van reisverslagen en vormt het bewijs voor eerdere vermoedens van andere historici, die al eerder het idee formuleerden dat de verslagen naderhand werden geschreven. Zo weet Rudolf Dekker te melden dat er van talloze verslagen kladjes bewaard zijn gebleven en stelt Willemijn Ruberg strenge eisen aan het schrijven *an sich*: licht, tijd en ruimte, drie zaken die men niet per se altijd op reis tegen komt.¹¹ Wanneer men in een herberg wel de tijd en ruimte had om te

¹⁰ Verslag van een reis naar Gelderland door Jan en Nella Boissevain, 8.

¹¹ Dekker, 'Van "grand tour" tot treur- en sukkelreis', 4; Willemijn Ruberg, *Conventionele correspondentie. Briefcultuur van de Nederlandse elite, 1770-1850* (Nijmegen 2005) 54.

schrijven, schreef men voornamelijk brieven naar huis, zo blijkt uit de verslagen. ‘Den 21en Juny 1865 / woensdags / verliet ons reisgezelschap Amsterdam,’ begint het reisverslag. Reeds om kwart voor zes was de ‘levendige zijde’ wakker, en zij stuurden direct een bericht aan de ‘stille zijde’.¹² Beide families woonden op de Leliegracht, waarvan het deel tussen de Prinsengracht en de Keizersgracht de ‘levendige zijde’ werd genoemd en het deel tussen de Keizers- en Herengracht de ‘stille’.¹³ De eerste pagina’s waren nog gezamenlijk geschreven, waardoor er een collectieve toon in doorklinkt. Vanaf het moment dat Jan het schrijven overneemt wordt de reis vanuit zijn perspectief beschreven.

Een rijtuig bracht de reizigers naar het station waar wat lectuur werd gehaald bij een boekenstalletje en de trein naar Utrecht werd bestegen. In Utrecht genoot het gezelschap een *dejeuner* waarna de trein hen verder bracht, via Veenendaal, naar Ede, de ‘eerste plaats onzer bestemming’.¹⁴ Vanaf dit punt trekken de Boissevains te voet en per rijtuig door het Gelderse landschap.

‘Pralende in zomerzonnegloed’: de ervaring van de natuur

Een van de meest in het oog springende onderdelen in alle negentiende-eeuwse reisverslagen zijn de zeer uitgebreide, romantische beschrijvingen van de natuur. Het reisverslag van Jan Boissevain is daar zeker geen uitzondering op. Het reisje speelt zich voor een groot deel af in lommerrijke en heuvelachtige omgevingen. De beschrijvingen van Jan gaan dan ook voornamelijk over de prachtige uitzichten waar hij van genoot en hoe mooi de bosrijke paden waren die hij bewandelde. Deze natuurbeschrijvingen van Jan vallen binnen een groter geheel aan categorieën die in de negentiende-eeuwse reisverslagen voorkomen, waarvan uiteraard ook combinaties mogelijk zijn: Beschrijvingen van vertes (weidse panorama’s vanaf heuvels, of het aanzicht van de zee), dichtbij (bossen, beekjes, mooie paden en lanen, de geur van bloesem, etcetera), het weer (opmerkingen over de zon, maan, regen, wind en het effect ervan op het landschap), en ten slotte exotica (beschrijvingen van uitzichten en natuur die in Nederland niet voorkwamen zoals hoge bergen, fjorden en jungles).

De twee laatste categorieën komen in het verslag van Jan niet aan bod. De laatste categorie ontbreekt logischerwijs omdat, hoe schril het contrast tussen de Veluwe en de grachtengordel ook was, er in Gelderland geen sprake was van exotica. Het weer komt bij Jan niet expliciet aan bod maar figureert wel in het verslag. Andere Nederlandse reizigers vonden het echter wel nodig om extra aandacht aan de weersomstandigheden te besteden in losse alinea’s, bij Jan wordt alleen tussen de regels door duidelijk of het lekker weer was of niet.

12 Verslag van een reis naar Gelderland door Jan en Nella Boissevain, 3.

13 Vrijwel alle straten hadden een levendige en stille zijde, uitvinden welke de stille en welke de levendige was, is echter geen sinecure. Het enige aanknopingspunt in dit geval biedt: E.J. Potgieter, *De werken. Deel 5. Leven van R.C. Bakhuizen van den Brink* (Haarlem 1890) 31.

14 Verslag van een reis naar Gelderland door Jan en Nella Boissevain, 4.

Tevens is er in Nederland in juni geen sprake van extreme weersomstandigheden die het vermelden waard zijn.

Vooral de uitzichten konden rekenen op grote belangstelling van de Boissevains. Zo vermeldt Jan al op de eerste pagina die hij zelf schreef (nadat hij de pen van Gideon had overgenomen) over een 'prachtig panorama'. Deze panorama's komen veelvuldig terug in het verslag en blijken soms een bijna helende werking te hebben op Jan en zijn gezelschap en bepaalden bovendien voor een groot deel de routes die zij kozen. De Boissevains beklommen maar wat graag heuvels om te kunnen genieten van het weidse uitzicht, zoals te Wageningen: 'Wij wandelden over de plaats en beklommen den heuvel [het landgoed Belmonte, MH], van waar men den Lek aan zijne voeten ziet stroomen, de veerboot heen en weder zwieren, en de welvarende Betuwe zijne eidelooze weiden en akkers ziet uitspreiden.'¹⁵

Eerder die dag waren ze al een andere heuvel opgeklommen, maar daar wachtte hun een deceptie: 'In opgewekten stemming bestegen wij den Tafelberg, die vele charmes aanbood [...] Op den hoogsten top gekomen [...] werd ons een verrekijker aangeboden door een klein meiske [...]'¹⁶ Al snel bleek echter dat de verrekijker het niet deed. Niettemin konden zij van het uitzicht genieten, en begonnen te schatten wat de afstanden waren tussen de velden en bomen. Deze heuvel, die tegenwoordig de Grebbeberg wordt genoemd bevindt zich nabij Rhenen, nota bene nog in de provincie Utrecht en is 52 meter hoog, waardoor er een weids uitzicht is over de nabij gelegen gebieden. Jan was niet de enige die deze klim ondernam. Het bezoeken van de Grebbe en het beklimmen van de Tafelberg, waarop zich een houten tafel bevond die de koningstafel werd genoemd, was voor veel reizigers een vast onderdeel van het reiscurriculum. Niet alleen de Amsterdammers die het vlakke Holland gewend waren zochten hoogtes op: het opzoeken van panorama's was voor vrijwel alle reizigers een belangrijke activiteit daar het een manier bood om zoveel mogelijk van de omgeving en de wereld in één keer te zien.¹⁷

Ook de tweede dag werd er weer een heuvel opgezocht en nu boden de panorama's vooral innerlijke rust die zich uitte in wat gemijmer en gedroom:

Hoe verukkelijk [sic] was het uitzigt van de heuvel op den kronkelenden Rijn, en het landschap, pralende in zomerzonnegloed. Wij lagen daarna in pittoresque houding in het gras, met de diepe vallei met prachtig geboomte aan onzen voet. Hier mijmerden wij ongestoord, door een lied van de Genestet dat Nella reciteerde of Gideon voorlas in dichtelijke gedachten opgevoerd.¹⁸

Jans fraaie beschrijvingen zijn om bij weg te dromen, maar erg origineel waren ze niet. Wie meerdere negentiende-eeuwse verslagen van Gelderse reisjes

¹⁵ Ibidem, 9.

¹⁶ Ibidem, 6.

¹⁷ Zie onder andere Prein, *Bürgerliches reisen*, hoofdstuk 4.2 en Grenier, *Tourism and identity in Scotland*, hoofdstuk 2.

¹⁸ Verslag van een reis naar Gelderland door Jan en Nella Boissevain, 16.

bestudeert, komt al snel tot de conclusie dat het beschrijven van de Rijn of een willekeurige andere rivier als kronkelend door het landschap, gezien vanaf een heuvel, weinig fantasierijk was. Sterker nog: het was een conventie van het reizen dat men vermelding maakte van bepaalde plekken waar reizigers dienden te komen.¹⁹ Vaak wordt er nog vermelding gemaakt van de verschillende Nederlandse en Duitse steden die vanaf de desbetreffende heuveltop te zien zijn. Zo schreef de negentienjarige Augustus Kalff, een telg uit een relatief nieuwe Amsterdamse handelsfamilie, in zijn verslag van een reisje dat hij in 1848 naar Gelderland maakte:

Golvende graanvelden, waardoor de rivier de IJssel heenstroomde, gelijk een zilverkleurig lint, de schoonste varias van groenen bosschen, verder Hoog en Laag Elten, en nog meer verwijderd de berg van Kleef, dat alles met eene fijne lichtblauwe zomerlucht, en hier en daar door den zon beschenen, vormde te zamen het heerlijkste idee, voor een natuurschilder.²⁰

Jan Boissevain liet in zijn reisverslag zien op de hoogte te zijn van de heersende schoonheidsidealen, maar tevens voldeed hij aan ongeschreven conventies met betrekking op het beleven van de omgeving. Later zullen we zien dat deze conventies ook betrekking konden hebben op het gedrag van de reizigers. Dat neemt echter niet weg dat Jan hier, ondanks de clichématige beschrijving, wel genoot van het uitzicht. Een latere passage, van de volgende dag, duidt er namelijk op dat niet alle uitzichten voldeden aan de smaak van de reizigers en dat, hoewel het vocabulaire misschien wel overeen kwam met dat van andere verslagen, de esthetische waardering per reiziger kon verschillen:

Wij bewonderden de ‘Schöne Aussicht’ hoewel de opinies daarover verdeeld waren, en een deel van het gezelschap beweerde dat de voorgrond met het geschakeerde licht, en donkergroen der bosschen verre te verkiezen was boven den uitgestrekte achtergrond van velden, nog eens velden, met het kronkelend witte lintje zoo als de Rijn zich vertoont.²¹

Deze kritische houding ten opzichte van het landschap was niet ongebruikelijk voor een lid van de, cultureel opgevoede, negentiende-eeuwer. In de zeventiende en achttiende eeuw was de overheersende esthetische opvatting dat het landschap vruchtbaarheid moest tonen en werd de hand van de mens in het landschap gewaardeerd als teken van het temmen van de natuur. Dit wil niet zeggen dat men totaal geen oog had voor de wilde natuur, Gerrit Verhoeven heeft immers aangetoond dat al in de late zeventiende en de vroege achttiende eeuw een toegenomen waardering voor wildernissen in de reisverslagen naar

19 Chloe Chard, *Pleasure and guilt on the Grand Tour. Travel writing and imaginative geography, 1600-1830* (Manchester 1999) 18.

20 SAA, Archief van de familie Kalff, inv.nr. 209, Reisverslag van Augustus Kalff naar Gelderland (1848), 11.

21 Ibidem, 20.

voren komt.²² Maar soms waren zelfs deze ‘wildernissen’ gewoon aangelegd en eigenlijk nog te symmetrisch en strak om ook echt wild genoemd te worden.²³ Aan het eind van de achttiende eeuw en het begin van de negentiende nam de wens nog meer toe om oorspronkelijke landschappen te zien, waarin niet, of minder, de hand van de mens in te vinden was: een terugkeer naar de *natura naturans*. Een belangrijke oorzaak hiervoor, die met name geldt voor Engeland, maar in mindere mate ook voor andere landen, is dat door toenemende industrie overal delen oorspronkelijke natuur verdwenen met een heftig natuursentiment als reactie.²⁴ Opmerkelijk genoeg nemen bezoeken aan fabrieken en andersoortige resultaten van de industrialisatie ook een voorname rol in van sommige reisverslagen.

De negentiende-eeuwse voorliefde voor de ongerepte natuur was aan de ene kant een belangrijke uiting van de romantiek, maar had aan de andere kant ook een meer pragmatische reden. Voor de stedeling was het leven in de stad soms niet uit te houden: het was rumoerig, stonk en werd hierdoor gezien als moreel corrupt.²⁵ Bovendien moest er naast hard werken ook nauw op sociale conventies worden gelet, wat de stad niet de ideale plek maakte om te ontspannen. Zo bood een ontsnapping naar de ‘ongerepte’ natuur een aangename afwisseling. Zeker Jan, met zijn belangrijke functie in het familiebedrijf, kon een vakantie buiten de stad goed gebruiken, hier maakt hij zelf ook een aantekening van:

Stel u dat alle voor, en denk u dan den weg dien wij gingen, heuvel op, heuvel af, door het Bosch op de hei, nu eens verloren in een digte bladerenmassa, dan weer verspreid door een ruimen clairsemé dennenwoud, strak gelegen op een hoogte, van waar men het schoonste uitzicht over de bloeiende vallei had! Stel u dat voor, denk U dien weg, en verwonder U dan niet dat de bosschen van Beekhuizen voor altoos in onze herinnering leven, als eene oasis van rust en kalmte, van levensgenot en dolce far niente [sic], *te midden van al den strijd en de beslommeringen die het leven in de maatschappij, in onze eeuw van haast en agitatie, die ieder menschenleven trouwens met zijn zorgen en zijn scheidingen zoo ruimschoots oplevert* [mijn cursivering, MH].²⁶

Het belang van *dolce far niente*, het bijkomen van het drukke alledaagse leven, had hij niet beter kunnen verwoorden dan hij hier doet. In deze ene passage beschrijft hij het doel van hun reis, de uitwerking, en zijn gevoel daarbij.

²² Verhoeven, *Anders reizen*, 232.

²³ Zie onder andere Rob van der Laarse en Yme Kuiper, ‘Inleiding’, in: Idem (red.), *Beelden van de buitenplaats. Elitevorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw* (Hilversum 2005) 20; Keith Thomas, *Man and the natural world. Changing attitudes in England 1500-1800* (Londen 1984) 207.

²⁴ Verhoeven, *Anders reizen*, 236.

²⁵ Zie onder andere Wijnand Mijnhardt en Joost Kloek, 1800. *Blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag 2011) 348-349; Nicholas Green, *The spectacle of nature. Landscape and bourgeois culture in nineteenth-century France* (Manchester 1990) 76.

²⁶ Verslag van een reis naar Gelderland door Jan en Nella Boissevain, 26.

Dikke zure room: eetcultuur op vakantie

In negentiende-eeuwse reisverslagen wordt er volop gegeten. Vrijwel alle genuttigde maaltijden staan kort of uitvoeriger beschreven. Maaltijden vormden een moment waar men niet alleen naar toe kon leven tijdens de vele wandelingen van stad naar stad, maar ook waarop men kon uitrusten, het lichaam kon verfrissen en vol goede moed begon aan een nieuwe wandeling die aan het eind van de dag meestal terugvoerde naar de slaappleaats.

Sommige auteurs weiden er meer over uit dan anderen; Jan valt in de laatste categorie wat de gewone maaltijden betreft, maar toont een uitzonderlijke uitvoerigheid in het beschrijven van het verlangen naar allerhande hapjes die niets met de gewone maaltijden te maken hebben. Zo zag het gezelschap op de eerste dag al watertandend, 'vurige blikken' werpend, een groepje kersenverkopers langskomen. In deze uitvoerigheid toont zich het contrast tussen het 'gewone' leven en het 'vakantiegevoel': extra consumeren, zowel eten als andere producten, was een onderdeel van de reis waarmee de vrije tijd kon worden benadrukt. Dit toonde zich ook al in het kopen van extra lectuur op het station en warme saucijzenbroodjes tijdens een tussenstop in Utrecht.

Die eerste dag wandelde het gezelschap een groot stuk in de buurt van de Tafelberg. Aan het einde van de middag zaten zij neer tussen de bomen in het gras waar Gideon 'onder den invloed van de buitenlucht' kwam en hij 'werd zo idyllisch gestemd dat hij in de openlucht wilde dineren.'²⁷ Hierbij valt de haast hyperbolische schrijfstijl op waarmee Jan de nadruk wilde leggen op het effect van het reisje: het gezelschap was écht weg uit de stad en in de natuur. Het reglement van de Grebbe, het gebied waar Gideon deze bevestiging kreeg, stelde echter dat eten in de open lucht niet mocht, waarna zij binnen een plek zochten.²⁸ Dit voelde toch als een teleurstelling. Rond zes uur vertrokken zij richting Oosterbeek alwaar zij kamers hadden besproken. Nadat de kamers aan een grondige inspectie waren onderworpen besloten ze buiten te gaan zitten om een kopje thee te drinken. 'Een koekje hoorde er bij – en Gideon en ik gingen à la recherche bij welke gelegenheid wij het dorp in alle rigtingen doorwandelden.'²⁹ Het is interessant dat ondanks het avonduur en de wandelingen die zij die dag al achter de rug hadden, het eten van een koekje zo belangrijk was dat het dorp er nog voor afgestruind moest worden, schijnbaar was het in de hoofden van de heren Boissevain een onmisbaar deel van de vakantiebeleving geworden (het 'hoorde erbij').

De volgende dag stond het gezelschap vroeg op om nog voor het ontbijt een wandeling te maken. Deze wandeling had hun eetlust 'gescherpt' waarna zij

²⁷ Ibidem, 8.

²⁸ In de negentiende eeuw was het moeilijk begaanbare en daarom zeer strategische gebied rond de Grebbeberg nog een militaire linie waaraan al sinds de zeventiende eeuw constant gebouwd en verbouwd werd. Pas in 1952 werd er voorgoed afstand gedaan van de militaire functie. Zie voor meer informatie: Bert Rietberg, *De Grebbelinie. Een cultuurhistorische gids* (Utrecht 2004).

²⁹ Verslag van een reis naar Gelderland door Jan en Nella Boissevain, 1.

Afb. 2 *De Tafelberg die Jan en zijn gezelschap beklommen nabij Rhenen. Jacob Elias van Varen (1772-1840). Bron: Rijksmuseum Amsterdam.*

‘alle eer aan het ontbijt dat in de tuin werd genuttigd’ bewezen.³⁰ Die middag hadden de ‘mevrouwjes’ kersen gekocht van een boerin, die *en route* in de koets naar Duno werden gegeten, en waarmee de ‘honger’ en het verlangen werden gestild die al tijdens de heenreis in de trein waren begonnen toen zij de kersenverkopers hadden zien staan.³¹

Afgezien van de maaltijden die in de herbergen werden genuttigd, waar vrijwel niets over bekend is, had de reis dus wel zeker invloed op het eetgedrag van het gezelschap. Gideon had graag in de openlucht willen eten en er werd gesmuld van kersen, die in Amsterdam lang niet zo vers te krijgen waren als in de Betuwe. Op de derde dag bereikte de vakantiehonger van de vier een hoogtepunt toen het gezelschap door een bosweg reed ‘waar de zon op de stammen fantastische figuren teekende, afgewisseld door den schaduws van hoge beuken bosschen.’³²

³⁰ Ibidem, 14.

³¹ Duno is een Gelders landgoed, vernoemd naar het huis *Duunoog* dat daar in de achttiende eeuw werd gebouwd. In de negentiende-eeuwse reisverslagen worden Duno en Dunoog nogal eens door elkaar gebruikt, waarbij het vaak onduidelijk is of het om het gehele landgoed, dan wel het huis gaat. Zie, Arianne Baggerman en Rudolf Dekker, *Kind van de toekomst. De wondere wereld van Otto van Eck (1780-1798)* (Amsterdam 2005) 216.

³² Verslag van een reis naar Gelderland door Jan en Nella Boissevain, 21.

Het was op dezen togt dat zich bij het viertal onder den invloed van de warmte eene Sehnsucht openbaarde naar ... room. Frissche dikke zure room, – en dat de eerste teleurstelling volgde van dat zeer legitieme verlangen. Immers bij den jager van Klarenbeek waar wij een rustiek déjeuner hadden willen nemen, was geen room – niets frisch te krijgen, en toen wij later ons geluk in het châlet te Rozen-daal beproefden, had het weinig gescheeld of de duitsche kellner had ons, in plaats van de gevraagde vier porties room, vier glazen ... Rhum voorgezet.³³

Het gebruik van het woord *sehnsucht* is onmiskenbaar schertsend bedoeld, maar tevens als stijlmiddel om het vakantiegevoel te benadrukken voor de eventuele lezer. Dat wil echter niet zeggen dat het verlangen om room te eten ook een grap was. Dat het die vrijdag niet was gelukt betekende niet dat het gezelschap het had opgegeven. Sterker nog, de wens was de volgende dag alleen maar sterker geworden:

Zooals ik reeds mededeelde, hadden wij eene idéé fixe, namelijk om room te eten. Dat vonden wij landelijk, eigenaardig, zomersch, bovenal dat vonden wij lekker. En.. aan een strenge cross examination onderworpen, was de meid van het logement zoo évasief en verward in hare betuigingen dat zij geen room voor ons had, dat wij begrepen de dame van het hôtel zelve te moeten spreken. Ja, er was room, maar niet voor ons, niet om in dien toestand gegeten te worden. Eerst moet het boter worden en dan ... kregen de logé's het. Maar niet te wêrstaan waren de klemmende betoogen van Gideon en mij, niet te wêrstaan de zachte drang van Louise's bruine oogen, de innemende plooiën van Nella's mond, de omkooping der kinderen door een handvol flickjes ... en, de room verscheen. O, wat genoten wij, al was zij ook wat te melkachtig en zoet. Zij alleen die aan een idéé fixe hebben gelaboreerd, kunnen onze weelde begrijpen!³⁴

Het lijkt er dus op dat de natuur, het weer en het weg zijn uit de eigen bekende omgeving allerlei verlangens opriepen bij de reizigers die niet per se in het dagelijks leven zo werden ervaren, en als deze verlangens niet direct door de natuurlijke omgeving werden opgeroepen werd in ieder geval wel gepoogd die suggestie te wekken. Tevens is het interessant dat een product als room beschreven werd als landelijk, eigenaardig, en bovenal 'zomersch', en pas op de laatste plek als iets dat zij 'lekker' vonden. Wie dit leest wordt makkelijk meegezogen in de beschrijvingen, maar moet zich wel bedenken dat veel van deze zaken weinig origineel waren. Bestudering van andere reisverslagen, leert dat de belevenissen van het reisje van Jan, de natuur, de panorama's en het lekkere eten, vaak hun vaste plek kenden in het reiscurriculum en de verslagen.

Ook andere reizigers naar Gelderland genoten inderdaad extra van room en andere zuivelproducten. Een van de belangrijkste redenen hiervoor was dat in de negentiende eeuw, met name in de stad, vervalsing van voedsel een groot probleem vormde. Op het platteland leek dit minder het geval te zijn. Volgens

33 Ibidem, 21.

34 Ibidem, 29.

Afb. 3 Het landgoed en kasteel Rosendael, waar Jan en zijn gezelschap wandelden en door de bedriegertjes sprongen. Henricus Wilhelmus Couwenberg, 1838. Bron: Rijksmuseum Amsterdam.

Anneke van Otterloo was dit met name te danken aan de nabijheid van de productie op het platteland, waarbij de mensen de teelt vrijwel geheel zelf in handen hadden. Bovendien waren de gemeenschappen kleiner en de sociale controle groter, wat veel bedrog zou voorkomen.³⁵ Met het beschrijven van deze ‘landelijke’ rijkheid aan goed voedsel werd in het reisverslag de nadruk gelegd op de helende werking van de natuur en een contrast gevormd met de stedelijke omgeving waarin men leefde.

Kinderlijk mannelijk: (on)conventioneel gedrag

De invloed van de buitenlucht is het duidelijkst van invloed op het gedrag van de vier reizigers. Jan was in 1865 negenentwintig en zijn neef Gideon achtentwintig, hun beider vrouwen respectievelijk zeven- en achtentwintig. Deze heren die in het dagelijks leven zulk serieus werk hadden waar veel geld bij gemoeid was – Gideon was een bekend econoom die in 1865 de *Haarlemse Bankvereniging* en de *Kasvereniging* had opgericht – ontpopten zich op reis

35 Anneke van Otterloo, *Eten en eetlust in Nederland (1940-1990)* (Amsterdam 1990) 97.

door Gelderland tot ware jongens die zich, weg van de mores van de stad, niet bekommerden om hoe een volwassen man zich diende te gedragen.

Toen Jan en Gideon erop uit trokken om koekjes te vinden troffen zij een bakker die geen koekjes verkocht zo laat op de avond. Er lagen slechts nog enorme roggebroden in de etalage, waarover Gideon en Jan zich kostelijk vermaakten, tot onbegrip van de bakkersvrouw:

Eene bakkerin komt op ons schellen, en is al dadelijk eenigzints verbaasd dat twee gebaarde heeren in 't schemeruur – koekjes komen koopen. ‘Wat heeft U voor lekkers?’ vraagt Gideon. ‘Verzoek eenige geldersche roggebroodjes,’ blaast hem zijn medgezel in, doelende op de reusachtige toonbrooden. Dan ziet, de geslepen bankier neemt deze ongangbare assignaat voor goede munt. Het gelach laat zich denken toen de zaak tot klaarheid komt. Hierop vraagt Gideon allerhande – de hoeveelheid – een verrel [een ouderwets woord voor ‘kwart’, MH]. Nu had ik die ouderwetsche en hoogst onwettige uitdrukking nooit andere dan op lengte maten toegepast gehoord, en deze opvatting wist ik aan Gideon op te dringen, zoodat wij beiden in een fou rire geraakten over het zotte denkbeeld om koekjes bij de el te koopen – alles tot [...] onverholen ergernis van de regtgeaarde bakkerin, die ons waarschijnlijk een kruis achterna zond [hopen dat iemand niet meer terugkomt, MH].³⁶

Ook hun vrouwen konden er wat van. Toen Jan en Gideon terugkwamen van de bakkerswinkel bleek dat de vrouwen spoorloos waren verdwenen:

Verbeeld je dat, toen wij na eenig ronddolen aan de thee tafel kwamen – weg waren Louise en Nella! Wel waren er de breikous en zakdoek, maar zij zelve! Verschwunden. Daar klonk een gesmoord lachje van de overzijde van den weg, en het volgende oogenblik haalde ieder echtgenoot zijne wederhelft van onder een rozenstruik waar de ondeugden zich verstopt hadden. Toen volgde natuurlijk ... mais je me tais par respect pour les moeurs!³⁷

Waarover Jan in de laatste zin zijn mond hield is onduidelijk, maar het is goed mogelijk dat het een bepaalde speelse, misschien zelfs seksuele lading had, bijvoorbeeld een tik op de billen. Wat het ook was, het is opvallend dat hij zich vrij genoeg voelde om dat in het openbaar te doen, maar er in het reisverslag nog meer spanning aan wilde geven door er een air van geheimzinnigheid rond aan te brengen.

Dat hun gedrag kinderlijk was zagen zij zelf ook in, het verhinderde hen echter niet ermee door te gaan. Zoals toen ze op de vrijdag bij de bedriegertjes, in de grond verstopte springfonteyntjes, van kasteel Rosendaal kwamen die tot allerlei streken uitnodigden:

Overigens hadden wij zeer kinderlijk plezier met al de Rozendaalsche grapjes. De kettingbrug werd overschreden na veel tegenstribbeling van Louise en Nella, die de angstigste contorsies maakten toen zij heen en weder wibbelden. Ook konden

³⁶ Verslag van een reis naar Gelderland door Jan en Nella Boissevain, 11.

³⁷ Ibidem, 12.

wij de verzoeking niet wêrstaan van de bedriegertjes te laten springen, bij welke gelegenheid Gideon's grijs linnen zomerpakje op de vreemdsuortigste plaatsen bevochtigd werd, en ik een straaltje in de voering van mijn grijs wollen jasje opving – een en ander tot groot vermaak van de dames en van onze cicerone.³⁸

Dat de Boissevains zich klaarblijkelijk weer als een stel tieners gedroegen wil zeker niet zeggen dat alle fatsoensgrenzen waren vervaagd. Ten eerste werd van hen verwacht dat zij door de bedriegertjes zouden rennen en springen en zich nat zouden laten maken. Daar waren de fonteintjes immers voor aangelegd. De stedelijke conventie van fatsoen en deftigheid maakte hier plaats voor de conventie van vrijheid en speelsheid die op vakantiereisjes geoorloofd was en zelfs werd verwacht. Dit betekent niet dat de vrolijkheid waarmee de Boissevains zich nat lieten maken geveinsd was, maar wel dat zij wisten dat het van ze verwacht werd. De hyperbolische manier waarop de Boissevains en andere negentiende-eeuwse reizigers sommige van hun belevingen beschreven, diende juist om de conventies kracht bij te zetten, alsof zij wilden zeggen: 'Kijk, ik heb nu écht lol, en ik voel me écht vrij, zoals het hoort tijdens vakantie!' Aan de ene kant liet Jan Boissevain de stedelijke conventies rondom deftigheid varen, aan de andere kant voldeed hij hiermee precies aan een vervangende set conventies die betrekking hadden op de manier waarop men invulling gaf aan plezier tijdens vakanties.

De bedriegertjes waren voor veel reizigers een vast onderdeel van de reisjes over de buitens in Gelderland, en hierin onderscheidden zich dan ook de belhamels, waaronder Jan en Gideon, van de meer brave reizigers die toch niet zo gemakkelijk hun deftige stedelijke levensstijl plaats wilden laten maken voor een meer losse 'vakantiestijl'. De zestienjarige Jan Pijnappel, de zoon van een Amsterdamse zuivelhandelaar, die in 1807 een reisje naar Gelderland maakte was, naast Jan en Gideon, de enige die zich meerdere malen flink nat liet spuiten door de bedriegertjes, alhoewel dit niet met zo veel uitgesproken joligheid gebeurde: 'Wij wierden hier, evenals op Klarenbeek, door eenige bedriegers mooi nat gemaakt!'³⁹ Uit zijn woordkeus en zijn overduidelijk gespeelde irritatie blijkt dat hij het niet heel erg vond en er waarschijnlijk ook wel plezier in schepte even te kunnen dollen. Augustus Kalff kon dit spektakel minder waarderen, getuige zijn blijdschap dat hij droog bleef:

Meer van de hoogte afdalende, kwamen wij aan het eigenlijke buitengoed, waar men ons de waterleidingen en zoogenaamde bedriegers toonde; het laatste is een vierkant terrein van steen, met eene menigte verborgene fonteinen, die de gids als de vreemdeling bedaard naar het waterwerk ziet, door een verborgen schroef, eensklaps omhoog doet spuiten, waardoor men op een warme zomerdag, een frisch en helder bad ontvangt. Onze leidsvrouw was zoo goed, ons dat geforceerde bad te onthouden.⁴⁰

³⁸ Ibidem, 22.

³⁹ SAA, Archief van de familie De Booy, inv.nr. 312, Reisverslag van Jan Pijnappel naar Gelderland (1805), 18.

⁴⁰ Reisverslag van Augustus Kalff naar Gelderland, 9.

Het plezier met de bedriegertjes en het besef over de kinderlijke onverantwoordelijkheid dat dit bij hen opriep toonden juist de goede manieren waarmee de Boissevains waren opgevoed. Zo kwamen ze bij een pasgebouwd koepeltje in de bossen van de heer Viruly, een Gelders ondernemer en politicus die landerijen bezat rond het dorp De Steeg.⁴¹ Ondanks het nog maar korte bestaan van het koepeltje was het al flink ontsierd door een 'aantal smaakeloze opschriften, 't welk alle dergelijke plekjes ontsiert.'⁴² Jan vroeg zich in het verslag af of daadwerkelijk iedereen die een potlood op zak had een tekst in dat koepeltje had geschreven of dat 'de smaakvolle minderheid liever zwijgt dan zich te encanailleen?'⁴³ De Boissevains behoorden volgens Jan duidelijk tot de laatste groep, hoewel ze het er moeilijk mee hadden om zich in te houden: 'Wie weet hoe geestig wij waren geweest? Misschien evenwel met l'esprit de l'escalier!'⁴⁴ Even later maakt Jan nog een opmerking over het contrast tussen hun dagelijkse leven en de vrije gevoelens die het tripje in de natuur bij hen losmaakt. Het is grappig om te lezen hoe het gezelschap van Jan in een stel kwajongens verandert maar weigert om hun naam achter te laten, terwijl Jans vader Gideon op een reisje door Gelderland er niet voor terugschrok zijn naam in bomen te krassen en vol trots aan de dames te laten zien.⁴⁵

Dezelfde dag maakte het viertal ook een tocht over een heuvel bij het landgoed Rhederoord dat ook bij De Steeg lag. Bij het afdalen van de heuvel struikelde Gideon klaarblijkelijk:

maar bij het dalen – o schrik en ontsteltenis – daar zien wij Gideon in toemelooze vaart voorttijen hij helt voorover nog eene seconde daar buitelt hij, hoofd omlaag, beenen in de lucht, plof aan den anderen kant, beenen op den grond. Wit gepoederd verrees hij wêr, gelukkig zonder letsel: wie had den deftigen beursman ooit verdacht van zulke buitensporige buitelingen? Half verslagen, half lachende kwam het viertal aan de steeg terug.⁴⁶

Het is precies dit contrast, deftigheid versus ongeremdheid, dat het reisje van de Boissevains zo interessant maakt. In de literatuur wordt menigmaal gewezen op de helende effecten van het reizen door de natuur, of op het ontsnapingsgedrag aan het drukke en stinkende leven van de stad. Het verslag van de Boissevains laat heel goed zien hoe de elite hun dagelijkse zorgen los wist te laten, met het hoofd nergens anders was dan in de natuur en zelfs alle remmingen die men in Amsterdam wellicht had ten behoeve van het behouden van een bepaald aanzien, kon laten varen. Hier was men vrij om melig te zijn, in water te spelen en van heuvels af te buitelen, al dan niet expres. Ook de andere

41 <http://www.parlementairdocumentatiecentrum.nl/id/vgo9llcoxfq4> (geraadpleegd op 7 maart 2013).

42 Verslag van een reis naar Gelderland door Jan en Nella Boissevain, 28.

43 Ibidem.

44 Ibidem.

45 SAA, Archief van de familie Boissevain en aanverwante families, inv.nr. 122, Reisverslagen van Gideon, Gelderland (1813), 6.

46 Verslag van een reis naar Gelderland door Jan en Nella Boissevain, 28.

reizigers, of ze nou expliciet over uitspattingen of juist hun gereserveerde houding ten opzichte van kinderlijk gedrag schreven waren zich zeer bewust van de mogelijkheid om de mores en conventies wat te laten varen tijdens de reis, zoals Prein ook voor de Duitse en Britse reizigers heeft vastgesteld: 'Bürgerliches Reisen bot ein gesellschaftlich akzeptiertes Experimentierfeld, wo solche Emotionen und Sehnsüchte ausgelebt werden konnten.'⁴⁷

Gewenste en ongewenste contacten op reis

De Boissevains moeten met zijn vieren een bont gezelschap hebben gevormd, zeker met alle melig- en gezelligheid die zij tijdens de reis tentoonspreidden. Ze legden in de paar dagen dat het reisverslag beslaat een behoorlijke afstand af en leken nauwelijks halt te houden. 's Ochtends werd in alle vroege opgestaan, een wandeling gemaakt en ontbeten waarna men alweer aan de volgende wandeling begon. Het groepje was echter niet afgesloten van de buitenwereld, maar kwam ook regelmatig anderen tegen tijdens de reis.

Op de eerste dag bezochten zij 'Tante Emma' in Ede waar zij hartelijk werden ontvangen en enige tijd bleven.⁴⁸ Jan las tijdens dit bezoek nog een brief voor van Fantasio, de alias van de journalist Charles Boissevain, die deze had ingezonden naar het *Handelsblad*. Tijdens het schrijven van het verslag merkte Nella nog op dat ze het maar niets vond dat Karel tijdens hun bezoek aan Tante Emma in Dublin verbleef.

Bekenden hoefden trouwens niet per se te staan voor gezelligheid. Zo aten ze vrijdagavond in het gezelschap van ene Mevrouw Rahder en Mejuffrouw Suringar, waarvan onduidelijk is wie het zijn, en waarover Jan schreef: 'Waren wij Amsterdam ontvlugt om Amsterdammers terug te vinden? Neen wij moesten vrijheid hebben op eene ongegeneerde fantaisievolle dwaze conversatie te houden, en dus à bas la table d'hôte et vive la partie carrée.'⁴⁹ Dit laatste komt overeen met het vrolijke en vrije gedrag dat de vier vertoonden tijdens hun reis. Andere reizigers hebben in hun verslagen echter minder te klagen over bekenden die zij tegenkomen, wat doet vermoeden dat Jan de dames Rahder en Suringar maar een saai stel vond.

Op de laatste dag die in het verslag staat beschreven maakten de Boissevains een korte wandeling over een lange allee. Bij een van de huizen werd hun aandacht getrokken door een kat die voor een raam heen en weer liep. Het viertal bleef een tijdje met de kat spelen, maar toen de deur open ging maakten zij dat zij wegwamen. Bang om 'en flagrant délict' betrapte te worden. Het was echter te laat, ze waren gezien en er zat niets anders op dan een praatje te maken. Dit bleek een uiterst aangename verrassing. De jongedame en haar zusters bleken

⁴⁷ Prein, *Bürgerliches Reisen*, 93.

⁴⁸ 'Tante Emma' is Emma (Burridge) Nicholls, 1815-1871, getrouwd met Eduard Constantin Boissevain, 1810-1885, broer van de vaders van Jan en Gideon.

⁴⁹ Verslag van een reis naar Gelderland door Jan en Nella Boissevain, 23.

zeer aardig en de aanstaande van een der dames zelfs een 'wakkere secretaris van de Nationale Hypotheekbank' wat vooral voor Gideon en Jan zeer interessant zou zijn geweest. Uit het verslag is nog op te maken dat van een van de dames later op de reis nog een schets werd gemaakt door een der Boissevains.

Het is opvallend dat wanneer het gezelschap andere Amsterdammers tegenkwam op reis, dit als een onwelkome en rustverstorende verrassing werd gezien. Ze wilden tijdens hun reis liever niet aan Amsterdam herinnerd worden. Uit alle ontmoetingen blijkt dat zij het als zeer prettig ervoeren om de dorpelingen en zigeuners tegen te komen die zoveel anders waren dan zij gewend waren. Toch bleven zij nu aangenaam een praatje maken met een paar nette jongedames en een jongeman die voor de Nationale Hypotheekbank werkte, die wat betreft interesses en leefstijl een stuk dichter bij de Boissevains in de buurt kwamen.

Conclusie

Een reisverslag uit het midden van de negentiende eeuw, zoals dat van de Boissevains, geeft niet alleen meer inzicht het reisgedrag van de negentiende-eeuwse elite, maar gunt ons ook een prachtige kijk in het leven van deftige stadsbewoners die nu eens niet bezig waren met het verdienen van geld, het besturen van de stad en het bezoeken van sociëteiten. Binnenlandse reisjes waren in de negentiende eeuw voor het grootste deel pleziertochtjes, bedoeld om tot rust te komen, te genieten van de natuur en omgeving en niet na te hoeven denken over allerhande professionele verplichtingen. Dit komt goed tot uiting in het verslag van Jan Boissevain. Bovendien waren deze reisjes puur gericht op plezier en vermaak, cultuur en het vergaren van kennis speelden een ondergeschikte rol.

Uit alle aspecten van de reis blijkt dat Jan zijn stadse leven gedurende het reisje opzij had gezet en zich geen zorgen meer maakte over voorkomen en werk. Het contrast tussen het leven in de stad en dat op het platteland spreekt uit alles wat hij opschreef. Jan en zijn metgezellen gedroegen zich vrij en kinderlijk, maakten grappen en grollen met elkaar en anderen. Daarnaast werd er onder invloed van de omgeving veel gemijmerd in het gras wat hen, als we Jan mogen geloven, tot rust bracht.

Op dit punt laat het verslag van Jan zich ook goed vergelijken met internationaal onderzoek naar de negentiende-eeuwse reiscultuur. Het werk van Philip Prein vormt hierbij het belangrijkste aanknopingspunt. Wat dan voornamelijk opvalt is dat Prein bij de binnenlandse reisjes, naast de ontspannende aspecten die in het reisje van Jan Boissevain voorkwamen, ook een sterke nadruk op *Bildung* ziet, terwijl hiervan bij de Nederlandse reisjes vrijwel geen sprake was. Ook uit het onderzoek van Ousby komt een grote preoccupatie met het verleden en de identiteit en cultuur van het eigen land naar voren op een manier die bij de Nederlanders bijna niet terug te vinden is, de paar vermeldingen van ruïnes daargelaten. De reizigers in het onderzoek van Grenier toonden net zoals de Nederlanders een grote voorliefde voor de natuur, maar dit is wegens de

overrompelende Schotse landschappen die zij bezochten niet verwonderlijk, bovendien kunnen deze reisjes van Engelsen naar Schotland nauwelijks als binnenlandse reisjes worden getypeerd. Maar het grootste probleem, met name bij de laatste twee auteurs, is dat hun bronnen gepubliceerde reisverslagen waren en niet de ongepubliceerde verslagen uit familiearchieven, wat het, totdat er een onderzoek naar de verschillende soorten reisverslagen is verricht, moeilijk maakt om een directe vergelijking te trekken.

Het reisje van Jan verschilde weinig van de andere binnenlandse reisjes die de negentiende-eeuwse Amsterdamse elite ondernam. Zijn schrijfstijl is wel meer open dan de meeste reizigers, maar wie tussen de regels doorleest ziet dat er, op het soms overdreven kinderlijke gedrag na, weinig grote discrepanties bestaan. Wel zijn de Nederlandse reisjes uniek binnen het grotere onderzoek naar negentiende-eeuwse reiscultuur. Ten eerste in vergelijking met de binnenlandse reisjes die Duitsers en Britten maakten en ten tweede met de buitenlandse reisjes die Nederlanders maakten. In beide gevallen was er meer aandacht voor cultuur en geschiedenis dan bij de Nederlandse binnenlandse reisjes, waarbij de aandacht uitging naar de natuur en het uitrusten in een wereld die minder hectisch was dan de stad en Jan Boissevain verstoppertje kon spelen met zijn vrouw en eventjes niet de directeur hoefde te zijn.

Mickey Hoyle studeerde geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam waar hij in 2012 afstudeerde op de binnenlandse reisjes van de negentiende-eeuwse stedelijke elite. Momenteel doet hij onderzoek bij het Rijksmuseum naar reisfotografie en houdt hij een website bij over egodocumenten (<http://history.mickeyhoyle.nl>).

Correspondentieadres: Burgemeester Hogguerstraat 297, 1064 CP Amsterdam. E-mail: mickey.hoyle@gmail.com.